

SÁMOVÉ

JAZYK, LITERATURA A SPOLEČNOST

Vendula Hingarová, Alexandra Hubáčková,
Michal Kovář (edd.)

Pavel Mervart 2009

Tato publikace byla podpořena grantem z Islandu, Lichtenštejska a Norska v rámci Finančního mechanismu EHP a Norského finančního mechanismu v rámci grantového projektu „Multietnické Norsko: sámský jazyk a realie na českých univerzitách“.

This publication was supported by a grant from Iceland, Liechtenstein and Norway through the EEA Financial Mechanism and the Norwegian Financial Mechanism.

Lektoroval:
Prof. PhDr. Leoš Šatava, CSc.

© Vendula Hingarová, Alexandra Hubáčková, Michal Kovář
a autoři článků a překladů, 2009

© Pavel Mervart, 2009

ISBN 978-80 86818-99-3

OBRAZY V TEXTECH

Stručný přehled starší
a současné sámské literatury¹

Harald Gaski

Tato studie otvírá debatu o literatuře, která pro původní národ není jen pouhým slovem zapsaným na papíře, ale znamená pro něj mnohem víc. Slova jsou spojována s představami a zpěvem – jde o tradici, která se u Sámů těší dlouhé historii a kterou pro ně představuje *jojke* – epická lyrika.

Jedním z nejzajímavějších nových fenoménů sámského kulturního života posledních desetiletí je multimediální přístup, který si řada sámských umělců vybrala pro své umělecké vyjádření. Zdá se, že tato tendence jde proti všem doporučením specializovat se v jednom uměleckém odvětví a dovést ho k dokonalosti. Řada vynikajících sámských umělců se snaží kombinovat několik prostředků vyjadřování. To lze ovšem také interpretovat jako jistý odpor proti tendenci specializace v jednom odvětví, jež je typická pro západní umění, v protikladu k holistickému přístupu, který nalézáme

1 Různé verze tohoto článku byly publikovány v letech 2004, 2007 a 2009.

v umění původních národů. Toto vysvětlení ovšem úplně neodpovídá, protože tradice spočívá v sámské rukodělné tvorbě samotné, tedy v užitém umění, které se v sámštině označuje jako *duodji*.

Cena uměleckého předmětu je v *duodji* posuzována podle důležitějšího kritéria – užitné hodnoty. Je pochopitelné, že pro národ a kulturu žijící na samém okraji možností lidské existence na arktickém severu hraje užitečnost předmětu velkou roli. Nicméně krása jako taková byla samozřejmě vždy oceňována také, například u vyřezávané rukojeti nože, vyšívaných ozdob na tradičním oděvu anebo u bravurně předvedeného jojku. Jojk vždy zaujímal v sámském vědomí zvláštní místo jednak proto, že tradičně patří k identifikačním znakům Sámů, a jednak proto, že byl používán v hudbě šamanů ve starém náboženství. Sloužil také jako způsob vzpomínání na bližní. V posledních letech zažívá nový rozkvet a stává se zdrojem inspirace moderních hudebníků, jako jsou například Mari Boine a Vimme Saari, kteří experimentují s techno-jojkem a s jazzovou podobou jojku. Tato současná tendence snažící se přiblížit tradiční i moderní umění novému publiku má rovněž za následek stírání zavedených hranic mezi literaturou, výtvarným uměním a hudbou. V tradiční společnosti fungoval původně jojk zároveň jako slovesnost a hudba, pokud můžeme ovšem vůbec tyto pojmy použít; obrazy vyrůstaly z hudby slov – obrazy, které jsou nalézány vytesané na skalách a namalované na šamanských bubincích.

Pradávnou myšlenku celistvosti se pak snaží zahrnout do svého umění takoví tvůrci, jako například nedávno zesnulý Nils-Aslak Valkeapää (1943–2001). Valkeapää byl básníkem, výtvarníkem, hudebníkem i interpretem, který jednotlivé druhy umění nikdy neprezentoval v jejich primárním způsobu vyjádření. Ctil tradici dokonce i v designu a grafickém provedení svých knih. Kniha byla podle něj moderním produktem *duodji*, měla krásně vypadat, zároveň být příjemná na dotek a být dobře napsaná. Valkeapää nabízí ve svých knihách skrze slova a grafické uspořádání textu několik dimenzí významů, zároveň v nich ale zanechává zvláštní poselství, vrací se ke svým dřívějším tématům a rozpracovává je v jednotlivých knihách podle žánru, formy i obsahu, které se tak přelévají z jedné knihy do druhé.

Obdobným způsobem pracuje ve svých sbírkách poezie i Synnøve Persenová. Akvarelové kresby jí slouží jako ilustrace vlastních básní, které přitom paralelně vyprávějí samostatný příběh. Celistvě propojený výraz pak vzniká ve chvíli, kdy navzájem splývá poezie a obrazy.

JOJK A LITERATURA

Jojk je spjat se starým náboženstvím jednak jako prostředek k dosažení vyšší spirituality, jednak jako nástroj používaný šamanem při jeho rituálech. Šaman, nazývaný v sámštině *noaidi*, byl mudrcem dané skupiny či etnika. Pomocí posvátného bubínku uměl věštit a také léčil nemoci. Posvátná obětní místa a bubínek patřily k nejposvátnějším předmětům ve staré sámské mytologii. Jojk se užíval k uvedení šamana do transu, aby jeho duch mohl pak volně putovat, a tím se dostal k jinak nedosažitelnému vědění. Jojky navíc obsahují hlavní představu o tom, jak Sámové chápou sami sebe a své okolí. To znamená, že jojk poskytoval nejen informace důležité pro pozitivní sebeuvědomění, ale také pro přežití.

Nejstarší sámská poezie tedy sestává z jojků. Tyto texty zahrnují krátké milostné básně a delší mýty, historické příběhy i kousky poezie popisující lidi, místa, zvířata a ryby. Dvě nejznámější básně sepsal podle své paměti sámský student teologie Olaus Sirma (asi 1650–1719) a předal je profesoru Johannu Schefferovi, který v roce 1673 vydal publikaci o Sámech pod názvem *Lapponia*. Kniha byla záhy přeložena do několika evropských jazyků a obě básně se proslavily daleko za hranicemi sámských oblastí. Básně jsou vlastně milostnými písněmi a znovu se vydávaly v počátku období evropského romantismu.

Nesou název „Moarsi fávrrot“² a „Guldnasaš“³. V obou básních mladý muž vyjadřuje hlubokou lásku k nepřítomné dívce.

2 V tomto sborníku pod názvem Jezero Orra (pozn. editorů).

3 V tomto sborníku pod názvem Opět jízda k milé.

V první básni přemýšlí, jak by se k ní dostal, neboť dívka žije velmi daleko a v té době bylo jen málo možností rychlé přepravy. Mladý muž vypočítává úsilí, které je schopen vynaložit, aby získal svou milou, a zmiňuje se i o vztahu, jenž by oba spojil. Je však jisté, že ponechal dívku čekat dlouho, zatímco se zmítal v pochybnostech, a nyní se zdá, že dívka má čekání na milého dost. Nasliboval jí totiž modré z nebe, ale zůstává jen u slibů, „bártni miella lea biekká miella“ [mladíkova vůle je vůlí větru]. Mladík stojí před volbou – jednat jako vítr, kterému se podobá a jenž se může každého libovolně dotýkat, anebo setrvat v nerozhodnosti, přičemž odklad rozhodnutí může mít za následek ztrátu milované dívky. Ke konci básně se zdá, že se dotýčný rozhodl ve prospěch své lásky, a další báseň začíná tam, kde první končí: na začátku jeho cesty.

Zatímco báseň „Moarsi fávrrot“ se zjevně odehrává v letním období, v básni „Guldnasas“ již panuje zima. První báseň proto může sloužit jako komentář ke druhé, jinými slovy, mladému muži trvalo asi hodnou chvíli, než se rozhodl vydat se za svou milou. Když se ale konečně vydává na cestu, už se o jeho vnitřních pochybnostech tolik nedozvíme. Důležitější je, že je jeho sobímu spřežení nakloněno štěstí a že příroda nezasahuje do jeho jízdy. Zde je třeba si uvědomit, že příběh byl původně vyprávěn v době, kdy platilo, že svět přírody má svou duchovní stránku, a přírodu tudíž mohla přímo ovlivňovat vůle bohů a lidí. Bylo proto třeba zazpívat jojk krkolomným horským soutěskám, ledu pokrývajícimu jezero či sněhu na močálech, aby cestujícimu nebránily v cestě.

ZLODĚJ A ŠAMAN

Mezi delšími epickými joky, které byly přepsány na začátku 19. století – nebereme-li v úvahu striktně mytické texty –, nacházíme joiky, které vyprávějí o historii Sámů, o jejich usazení v sámských oblastech a o životních podmínkách v pradávných dobách. Zde musíme zmínit například dlouhé dílo „Nejranější a pozdější osady

v sámských oblastech“, které zaznamenal finský duchovní Jakob Fellman, když působil ve finském Utsjoki ve dvacátých letech 19. století. Dále nalézáme náboženské písně spojené se šamanismem, rovněž i čistě romantické básně, chvalozpěvy a další písně o rozmanitých zkušenostech, které si lidé zapamatovali a na nichž mohl být jojk založen. Některé jojky také obsahují dvojnásobný politický pohled na proces kolonizace okolními národy, jemuž byli Sámové vystavováni v minulosti dávné i nedávné. Obraznost je ve starém epickém sámském básnictví velmi důležitá. Zvláště dobře jsou zobrazeny skryté zprávy v těch odvážnějších písních z doby kolonizace. Sámové měli v té době bezpochyby strach, že budou písním naslouchat i veřejní činitelé, kteří si osvojili základy sámštiny, a že by mohli pochopit jejich pravý význam. Proto se vyhýbali použití přímého pojmenování a poselství vyjadřovali nepřímo pomocí jemných nuancí jazyka, jimž rozuměli jen zasvěcení. Tento způsob sdělení tedy sloužil zároveň alespoň dvěma účelům: na první pohled zahrnoval neškodné vyprávění o různých událostech v životě Sámů, ale mezi řádky vyzýval sámské obecnstvo, aby se obrnilo proti kulturnímu útlaku a asimilaci. Existuje několik příkladů tohoto typu jojků, které ukazují, že si Sámové byli stále více vědomi skutečných důvodů ochuzování o zdroje a statky ve vlastní zemi. Do sámských oblastí přišli kolonisté neboli zloději, jak je nazývá poměrně staré dílo „Suola ja Noaidi“ [Zloděj a šaman], antifona z období kolonizace.

V této písni šaman připouští, že se zloděj stal vládcem země *noaidi*, nicméně svou píseň zakončuje jakousi přísahou, která má zloděje odehnat pryč:

Ane, ane iežat eret	Zmiz! Do místa daleko odtud
Gos don boadát, dohko manat	odkud jsi přišel, tam by ses měl vrátit
Lean, lean mun du badjeli	Jsem stále silnější než ty
Manan, manan, válddán, bijan	Táhnu, chytnu, vytlačím
Suhppen ja deavččastan du eret	vyhodím tě daleko odsud.

Stará antifona zahrnuje tolik moderního, až bychom se mohli domnívat, že pochází ze současné hry, kde se odehrává verbální

souboj mezi mluvčím Sámů a vyzyvatelem z většinové společnosti, která zneužívá přírodní zdroje Severu. Obě postavy nikdy nedokážou najít společnou řeč ani dosáhnout dohody – a ten, kdo nakonec pronese závěrečnou řeč, je stejně vetřelec. Šaman zakončuje píseň tím, že připouští: „Ty jsi teď pánem / Zloději, ty teď poroučíš“, zatímco zloděj debatu rázně uzavírá: „Jen zhyň a staň se nikým, šamane“. Ačkoliv politická a správní síla šamana byla ztracena, jeho slova jsou pro Sámů neustále živá a vždy sloužila jako verbální odpor proti zlodějům. Šaman odmítá připustit, že by se Sámové mohli asimilovat, což je vyjádřeno mezi řádky tím, že pobízí své sámské posluchače, aby pokračovali v odporu. Je to učiněno prostřednictvím jojku, který si uchovává básnickou dovednost těžit z metaforické a asociační bohatosti jazyka. V tomto smyslu může být šaman vyslyšen i v dnešních dnech – a možná je to i jeho zásluha, že Sámové opět získávají kontrolu nad svými rodnými oblastmi a nad přírodními zdroji. Umělecké vyjádření je nadčasové, a proto rovněž umění z dřívější doby svým obsahem a díky novým interpretacím promlouvá k dnešním lidem.

Zdá se, že se část staršího epického básnictví oprostila od básnické formy, protože byla předávána z generace na generaci a získala spíš podobnost s lidovými pohádkami či mýty. Několik příkladů tuto teorii potvrzuje. Patří k nim jedna z nejúžasnějších básní o Dětech slunce. Slunce bylo pro Sámů stejně jako pro mnoho dalších národů na světě vždy důležitou silou. Pro naše předky bylo nicméně slunce výjimečně důležité, jelikož během polární zimy z oblohy na celé dva měsíce úplně zmizí a během letních měsíců naopak nikdy nezapadne, neusne ani si neodpočine. Slunce vždy platilo za dobro v životě a Sámové, kteří mohli vztáhnout svůj původ k této elementární síle, byli vždy požehnáni velkým štěstím. Zlo je reprezentováno temnou stránkou, stínem, a mezi zlem a dobrem se od nepaměti vede boj.

MÝTUS A EROTISMUS

Jednou z nejčastěji zmiňovaných sámských epických básní je dlouhé dílo *Syn slunce na námluvách v zemi obrů*, jak je zaznamenal jihosámský duchovní Anders Fjellner (1795–1876). Styl této básně se podobá básním ve stejném žánru – je pevně strukturován, plný aliterací a paralelismů a je pro něj příznačné bohaté využívání metafor. V předmluvě se hovoří o době, kdy byl „nedostatek žen k sezdání s muži“, a dále báseň líčí početí Syna slunce, jeho narození a dětství. Poté začíná samotný příběh: „Nu leat mi gullan / Sáhka lea beaggán“ [Jak jsme zaslechli, jak bylo řečeno]. Za polární hvězdou a na západ od Slunce a Měsíce se prý nachází země plná zlata a stříbra, kde se hory zrcadlí v moři. Syn slunce se tam touží vydat, a tak shromáždí své nejlepší muže a vydává se na cestu, která bude trvat celý rok.

Projedou kolem Slunce i Měsíce a konečně dorazí do země obrů. Tam nacházejí u pobřeží mladou dceru obra, která se chystá koupat. Všimne si Syna slunce a vypyťává se: „Gos don boadát, gean don ozat?“ [Odkud přicházíš a koho hledáš?]. Její otázky mají Syna slunce vylekat, aby se ihned vrátil tam, odkud přišel. Ale Syn slunce neputoval takovou dálku, aby se vrátil domů s prázdnými rukama, a tak se chvástá svou silou a poví jí o svém poslání. Chce spojení pro život, který ho utěší a dodá mu odvalu, ukáže mu cestu a dá mu dědice. Obrova dcera je polichocena a ptá se otce na svolení provdat se za Syna slunce. Stařec však odmítne odloučit se tak rychle od jediné dcery. Chce změřit síly s nápadníkem. Slepý obr nastaví prst a vyzve soupeře, aby se přetahovali v souboji. Obrova dcera vloží Synovi slunce do ruky kotvu a její starý otec musí uznat, že síla mladíkových prstů je obrovská, a tak souhlasí se sňatkem. Obrovi stoupne do hlavy opojný nápoj, řve vztekle z plných plic, a teprve když se uklidní, vykoná svatební obřad. Ten je proveden rituálně na kůži velryby, královny moří. Krev je smíchána a uzly jsou zavázány, jak se sluší a patří u obřadů mytologické povahy.

Obrova dcera dostane věnem obrovské balvany ze zlatých útesů na pobřeží. Jsou přeneseny na plavidlo Syna slunce. Obrova dcera odstraní své panenské střevíčky a uchová si do budoucna

menstruační vložku, kterou dostala od své druhé matky (druhou matkou je míněna jedna z bohyň, jež hrají důležitou roli při manželském obřadu). Dcera obra se stala dospělou ženou a je připravena stát se matkou. Je jí předán tajný klíč ke třem truhlám, jež jsou vyneseny z drnové chýše postavené k tomu, aby sloužila jako místo oddechu pro mládež. První truhlice je modrá, druhá červená a třetí bílá. Dále si s sebou vezme sukno, které prala na břehu, když přijel Syn sluce do země obrů. Na suknu jsou tři uzly zavázané sámskými bohyněmi Máttaráhkká, Saráhká a Uksáhká. Tyto uzly symbolizují tři síly větru od vánku po vichřici, a pokud jsou uzly rozvázány, větry začnou vanout.

Bratři obrovy dcery se vracejí z lovu tuleňů, mrožů a velryb a zjistí, že jejich sestra je pryč. „Čí pach potu byl tak sladký/ Kdo pocítil vůni jejích ňader/ Komu dala ruku naše sestra?“ ptají se otce, který odpovídá: „Beaivvi bárdni, borjjus bárdni.“ [Synu slunce, mořeplavci]

Bratři se vracejí k veslům a vydají se pronásledovat loď Syna slunce. Brzy jsou uprchlíkům v patách. Obrova dcera rozváže první uzel. Zvedne se vítr, naplní plachty a bratři upadnou na záď lodi. Ale nevzdávají se a za chvíli se opět chystají předjet loď uprchlíků. Řvou a vyhrožují, jejich zuřivost se stupňuje a hněv se v nich vaří. Obrova dcera dychtí vstoupit se Synem slunce na manželské lože. Rozváže druhý uzel a vítr okamžitě zesílí. Bratři sledují, jak se loď Syna slunce dostává opět do vedení. Jakmile potřetí zmenšují vzdálenost mezi svou lodí a lodí Syna slunce, už jim neteče po čele pot, ale krev, a zanechávají krvavé otisky na veslech. „Odolá loď většimu větru?“ ptá se obrova dcera Syna slunce, když rozvazuje poslední, třetí uzel a spustí vichřici. Loď se potácí z jedné strany na druhou jako pírkó mezi vlnami, stěžen úpí; dcera obra hledá úkryt na dně lodi. Její bratři ztrácejí směr a jsou nuceni vzdát se pronásledování. Plují na pevninu, aby z vrcholu hory viděli loď Syna slunce, tam jsou ale následujícího rána zasaženi vycházejícími paprsky slunce a spolu se svými plavidly zkamení.

Poté co se plavidlo Syna slunce dostane konečně domů, svatební pár musí ještě absolvovat svatební obřad podle zvyku v království Syna slunce. Znovu jsou spojeni sňatkem, tentokrát na

medvědí kožešině a v úkrytu dvouleté sobí jalovice, a obrova dcera je proměněna v sámskou ženu „moarsi sámáidahttui“. Poté následují verše „Vchod se jí rozšířil/ Prostor se zvětšil“, což je zjevná aluze na oplodnění, protože na poslední řádce stojí: „Takto dala život Synům slunce.“ Byli to legendární *Gállábártnit*, kteří se stali předky sámského národa. Po smrti nebyli obvyklým způsobem spáleni, ale vyneseni na oblohu, protože byli nejen vynikajícími lovci, ale také vynálezci lyží. Dnes tvoří souhvězdí pásu Orionu.

Jak úvod, tak závěr básně má evidentně erotický podtext, který jasně proklamuje touhu sámského národa nadále žít zde na zemi. V básni nalézáme několik jazykových vrstev, jež se dotýkají plodnosti, rozmnožování a sexuality. Nejdůležitější však je, že mýtus vytváří spojení mezi sámským národem a nejsilnější silou ve vesmíru – Sluncem. Báseň v podstatě legitimizuje právo Sámů obývat Sápmi – sámskou oblast, kterou považují za vlastní.

TURI A JEHO DÍLO O LAPONSKU

Z pohledu písemných pramenů jsou dějiny sámské literatury poměrně krátké. První kniha napsaná v sámštině z pera sámského autora je *Muitalus sámiid birra* [Turiho kniha o Laponsku]. Vychází z každodenního života a byla publikována v roce 1910. Jejím autorem je pastevec sobů Johan Turi (1854–1936). Kniha byla souběžně publikována v dánštině, do níž ji přeložila umělkyně a etnoložka Emilie Demantová (později Demant-Hattová), která Turiho k psaní podnítila. Turiho příběh o sámském pastevcu sobů je zároveň reálný i dramatický a zaujímá jednoznačný postoj proti kolonizaci Sápmi. Kniha zahrnuje řadu témat o tradičních sámských zvycích, víře a lidovém léčitelství. Nabízí také historické pozadí mnoha legend, například o loupeživých přepadeních v Sápmi, páchaných skupinami Čudů, jak živě vypráví úspěšný sámský film *Ofelaš* [Stopař]. V kapitole o sámských písních Turi popisuje, jak se jojk pravděpodobně dostal mezi Sámy, a svým specifickým vy-

pravěčským stylem pak rozvíjí povídku do vzrušujícího příběhu, okořeněného milostnou zápletkou.

Poslední kapitola knihy má název „Příběhy o podivných zvířatech v zemi sámské“. To je zřejmé přirovnání k postavení Sámů, jak je Johan Turi chápal v době sepsání knihy, kdy byli Sámové považováni za problém a úřady si s nimi příliš nevěděly rady. Stejně jako podivná zvířata, kterým byla sebrána zem a pro něž je obtížné se s novou situací vypořádat, noví přistěhovalci vědí, že zabírají půdu těm, kdo ji odnepaměti používají, ale jelikož tato zvířata (chápejme: Sámové) jsou tak bázlivá a nechají se lehce zastrašit, kolonizace se pro vetřelce nestává morálně problematickou. „A tato zvířata se lehce vylekají, jsou velmi bojácná: a tak na tom není nic špatného, pokud nejsou schopna se s tím vyrovnat, protože se nepotřebují množit, a nevadí, pokud žijí v bídě a utrpení, neb jsou na to v životě zvyklá.“ Tak Johan Turi vyjádřil názor přistěhovalců.

Tento krátký příběh je plný sámské ironie, narážek a šibalských sámských způsobů vyjádřování, které mnoho skrývají a naopak mnoho sdělují těm, kteří vědí, o čem je řeč, zároveň ale dávají i neznalým pocítit, že je toho mezi řádky vyjádřeno mnohem více, než bylo řečeno. Je to hlas utlačovaných, který vybízí ve své bezmocnosti k tiché revoltě vůči nadřazené moci. A každý, kdo chce naslouchat, najde v textu hlavní tezi Turiho knihy – poučit čtenáře o sámské mentalitě a způsobu života.

Dílo Johana Turiho je v sámské literární historii nejen přelomem, ale také pokračováním tradice vyprávěčství, která odhaluje více aspektů sámského života než pouze vyprávění příběhu jako příběhu. Můžeme říci, že Turiho kniha zahrnuje vyprávění o historii a zároveň otevřeně i skrytě komentuje situaci Sámů před téměř sto lety. Demant-Hattová má velký podíl na tom, že Turi knihu vůbec napsal. Během výzkumné cesty do severního Švédska v letech 1907–1908 se s Turim seznámila a přesvědčila ho, jak je pro Sámy důležité, aby jeden z nich vyprávěl o svém životě v knize, která může být zároveň dokumentem i beletrií.

Učinil tak a dnes je jeho dílo snad nejcitovanější sámskou publikací v literatuře i v sociálních vědách. Turi popisoval skutečnost a zároveň psal beletrii, jeho dílo je literaturou i sociální

studí a esejem současně. Je to holistická a dojemná kniha o etnografii a antropologii, o historii a folkloru, zkrátka je to „Příběh o Sámech“.

ASIMILAČNÍ POLITIKA A VZDOR

Jen dva roky poté, co vyšla Turiho kniha, vydal novinář a učitel Anders Larsen (1870–1949) vlastním nákladem v Kristianii [pozdější Oslo] první román v sámštině, *Beaivi-álgu* [Svítání]. Hlavním tématem knihy je přesvědčení autora o důstojnosti Sámů. *Beaivi-álgu* je opravdu nenáročná kniha, připomínající lidovou beletrii. Přesto nabízí sámskému čtenáři důležité poselství. Je psychologická v tom smyslu, že dovoluje čtenáři stát se nejen součástí vyprávěného příběhu, ale nabízí mu i něco navíc. Sámský čtenář *Beaivi-álgu* neskončí tam, kde autor přestane mluvit, neboť příběh využívá asociace vycházející z čtenářovy vlastní zkušenosti ke společné tvorbě. Zjistíme, jak málo se změnilo za uplynulých téměř sto let, a i když se člověk osobně neidentifikuje s vyprávěním postavy Ábo, četba vyvolávala takové pocity a postoje, že se stala důležitým klíčem k lepšímu pochopení postavení Sámů jako menšinové skupiny.

Beaivi-álgu vypráví o důsledcích norvegizace a objasňuje některé důvody, proč status sámského jazyka a kultury postupně natolik klesl i mezi mnohými Sámy. Larsen však nenabízí jen jednoduchý popis stavu věcí, přichází s vizí něčeho lepšího – s utopií, za kterou je třeba bojovat. Záměrem autora bylo zabývat se problematikou tehdejší doby pomocí originálního stylu, jímž mohl vyjádřit vlastní pohled na společnost. Z mnoha důvodů byla kniha jen dalším rozšířením jeho celkově důležitější činnosti kulturní a politické, kterou vyvíjel jako redaktor novin *Sagai Muittalægje* v letech 1904 až 1911. Toto periodikum mimo jiné posloužilo jako platforma pro Isaka Sabu, který byl v roce 1906 zvolen jako první Sám do norského parlamentu. Kromě tohoto ocenění je Saba autorem textu sámské hymny „Sámisoga lávlla“, která byla 1. dubna 1906 poprvé uvedena právě v *Sagai Muittalægje*.

Období norvegizace trvalo zhruba od poloviny 19. století až téměř do šedesátých let 20. století. Během této doby se pohled veřejnosti na sámský národ výrazně změnil. Nejdříve Norové považovali Sámy za nevinné naivní děti přírody, ale postupně se začali dívat na vše spojené se Sámy spatra. Sámy bylo nutné zcivilizovat a pozvednout na vyšší kulturní úroveň. Během této kulturní politiky nemohla být pochopitelně poskytnuta žádná podpora jakékoli snaze vycházející ze sámského prostředí. Ve výuce bylo zakázáno používat sámštinu a byl ustanoven zvláštní mzdový tarif pro učitele, kteří úspěšně norvegizovali sámské děti.

Na počátku 20. století se Sámové žijící v Norsku a Švédsku začali sami organizovat, aby mohli vyvinout větší odpor proti asimilačním snahám obou národů. V čele stáli jižní Sámové, kteří v roce 1904 zvolili mladou aktivistku Elsu Laulaovou (později Laula-Renbergová; 1877–1931) za první předsedkyni sdružení *Fatmomakke sameforening* [Fatmomakkská sámská organizace]. Ta pak založila v roce 1910 první sámskou ženskou organizaci *Brurskanken Samiske Kvindeforening* a stala se také jednou z vůdčích postav první sámské národní konference v Trondheimu z roku 1917. I když nenapsala žádné literární dílo, byla vynikající debatérka a ve švédštině publikovala pamflet, v němž vybízí Sámy, aby se dožadovali svých práv na půdu a na vodní zdroje. V určitém smyslu lze říci, že spis spojuje rezignovaného, smířeného šamana ze starší sámské antifyony z doby kolonizace se současnými neskrývanými politickými nároky Sámů na spravedlnost.

CHYTIT DO PASTI JAZYK, NEBO NAOPAK PADNOUT DO JAZYKOVÉ PASTI

Sámská literatura začala poprvé vzkvétat v 70. letech 20. století. V této době bylo na vzestupu sámské kulturní i sociální dění, byly učiněny pokroky v boji za práva Sámů a rovněž byla založena řada důležitých institucí. Na konci desetiletí vznikla první sámská umělecká organizace a také spatřilo světlo světa první sámské

nakladatelství, které dalo sámským spisovatelům nové možnosti a povzbudilo je, aby přicházeli s vlastními rukopisy. V 80. letech byla sámská literatura zavedena jako univerzitní předmět na vysokých školách a v posledních letech se objevují jednotlivá sámská díla i antologie sámské literatury v dalších jazycích.

Ze všech sámských uměleckých forem musela nejspíš nejvíce bojovat proti nepřízni osudu literatura. Kdokoliv může poslouchat hudbu či se dívat na obrazy, aniž k tomu musí mít zvláštní kvalifikaci, ale bez schopnosti číst nelze mít přímý přístup k literatuře. Stále žije mnoho Sámů, kterým se nedostalo vzdělání v rodném jazyce, jiní ztratili rodný jazyk během asimilace a nyní se mohou setkat se sámskou literaturou už jen v překladech. Na publikování originálů či překladů však nezbyvá nedostatek finančních zdrojů. Knižní trh je tak malý, že žádné nakladatelství nemůže pokrýt náklady prodejem, a proto je-li kniha publikována v sámstině, musí být téměř plně financována z veřejných prostředků. I když je rozdělování dotací sámským kulturním projektům soustředěno v dílčích sámských parlamentech v Norsku, Švédsku a Finsku, zdroje na distribuci pocházejí od národních vlád. Bohužel literatura jako instituce i sámská kulturní žurnalistika – nemluvě o literární kritice v sámských masových médiích – jsou rozvinuté tak málo, že sámsští autoři se málokdy dočkají ohlasu na své knihy od „prvotních čtenářů“. Knihy se v novinách ani v rozhlase pravidelně nerecenzují a neexistují žádné literární časopisy. Není ani literární debata, která by stála za zmínku, a pokud se v sámských médiích o literatuře hovoří, je to většinou omezeno na rozhovory a medailonky jednotlivých autorů.

Jednou z prominentních postav sámské kultury, která vzešla z nového obrození na konci 60. let 20. století, byl Paulus Utsi (1918–1975). Utsi svou práci učitele uměleckého řemesla *duodji* na sámské lidové vysoké škole ve švédském Jokkmokk spojoval s psaním poezie. V jeho psaní byl určitý záměr. Chtěl vystihnout povahu jazyka, chytit jazyk do jeho vlastní pasti. Utsi napsal dvě sbírky, *Giela giela* (1974) a *Giela gielain* (1980). Druhou, která vyšla až posmrtně, napsal společně se svou ženou Inger. V jednom rozhovoru Utsi vysvětluje, že Sámové měli ve zvyku psát do sněhu a že to ho přimělo uvažovat o psaní poezie. Možná měl na

mysli právě pomíjivost tohoto typu psaní, když v jedné své básni srovnává ohrožený způsobu života Sámů s lyžařskou stopou napříč tundrou, kterou vítr smete ještě dříve, než svítání začne ohlašovat nový den.

Stejně jako jiná kulturní činnost, i tvůrčí proces psaní beletrie se stal teprve nedávno mezi Sámy prostředkem k získání společenského statutu. I když sámští rodiče chtěli, aby se jejich děti ve škole dobře učily a mohly se pak úspěšně zapojit do nové společnosti, skutečná práce byla ještě donedávna spojována s prací fyzickou, neboť jak stojí v Bibli: „V potu tváře své budeš jísti chléb.“ Paulus Utsi ale chápal, že se jeho lidé musí naučit i novým dovednostem a že si v mnoha zaměstnáních musí osvojit také „umění“ těch druhých, které je nezbytné k tomu, aby mohli být vyslyšeni a bráni vážně. Utsi chápal u psaní na jedné straně jeho utilitární hodnotu, tedy psaní jako prostředek k získání vědomostí a příjmů, na druhé straně však viděl i jeho estetickou dimenzi, kdy jde o určitou formu umění, literaturu, která může svým vlastním způsobem otevřít úplně odlišný způsob chápání a sdělení než literatura faktu.

Paulus Utsi chtěl, aby si Sámové uchovali svůj jazyk jako hlas menšiny, ale chtěl také, aby se naučili jazyku většiny, čímž by dokázali rozpoznat jazykovou manipulaci Sámů většinovou skupinou. Jinak řečeno, měli si uvědomit, že jazyk je jako past, do které můžeme kohokoliv polapit, ale do níž taky může člověk spadnout sám, jak to naznačují názvy Utsiho knih *Giela giela* [Polapit jazyk] a *Giela gielain* [Polapit jazyk do pastí]. V sámštině se tato slova používají k označení „naučit se jazyk“ a „zkontrolovat past“: „oahppat giela“ zároveň znamená „naučit se jazyku“ i „čekat, zda se chytí do pastí“.

MÝTEM DO NOVÉ ÉRY MULTIMÉDIÍ

Mnohostranný umělec Nils-Aslak Valkeapää (1943–2001) debutoval jako spisovatel roku 1974, tedy ve stejném roce jako Paulus Utsi. Jako hudebník i jako malíř a básník pronikl Valkeapää až k jádru

toho, co dělá Sámy odlišnými od jiných národů. Chtěl od Sámů, aby si vzali ponaučení z minulosti, z toho, co nám bylo předáno, z poselství mýtů a z moudrosti tradice. Měli bychom být otevření podnětům z vnějšího světa, zároveň bychom se však nikdy neměli vzdát svého původu. I přes všechnu nepřízeň osudu přežili Sámové na severu tisíce let, a je tedy logické, že některé věci, jež naši předci prožili a naučili se, jsou v dnešním světě prospěšné. To bude každopádně platit v případě, že my, Sámové, chceme žít v souladu se svým kulturně historickým prostředím jako původní populace, jejíž historická zkušenost a vědomosti budou ovlivňovat i její současný moderní způsob myšlení.

Nils-Aslak Valkeapää vyhrál v roce 1991 Literární cenu Severské rady knihou *Beaivi, Áhčážan* [Slunce, Můj otec], jejíž titul odkazuje na mýtus o Sámech jako o Dětech slunce. Kniha je sloučením starých fotografií s nově napsanou lyrickou poezií, čímž se spojuje minulost s budoucností, dokument s fikcí, a to vše průkopnickou a originální formou. Vyjadřuje zároveň sámskou kulturní historii i bohatost jazyka. Fotografie názorně ukazují rozličné aspekty ze života Sámů a jejich historie a přinášejí mimořádně bohatý faktografický materiál, který autor sbíral šest let ve Skandinávii, Evropě a ve Spojených státech.

Z ryze uměleckého hlediska navázal Valkeapää knihou *Slunce, Můj otec* na myšlenku ze sbírky *Ruoktu váimmus* (1985) [Putování větru, 1994], nicméně zde jde ještě o krok dál a zkouší nové formy, ve kterých kombinuje slova s obrazností, vizuální dojmy s asociacemi, symboly s obsahem. V jedné básni jsou slova rozeseta napříč celou stránkou zdánlivě bez souvislosti, ovšem jen do té doby, než odhalíme z významu slov, že symbolizují celé sobí stádo. Každé slovo stojí namísto jednoho soba a každé slovo se liší od druhého. V sámštině existuje bezpočet možností jak popsat soby – podle pohlaví, věku a odlišností ve vzhledu. Jedná se tedy o velmi jednoduchý prostředek, kterým Valkeapää vyvolává různé textové hloubky, jejichž prostřednictvím mohou různí čtenáři textu porozumět různě. Jestliže se rozhodneme interpretovat přerušované řádky, které se vinou od jednotlivých slov napříč celou stránkou až k další straně, pak se dá celá báseň do pohybu stejně jako sobí stádo, jež je neustále na cestách.

Část „Mým domovem je mé srdce“ z knihy *Putování větru* se ze sámské literatury pravděpodobně dostala do světového povědomí stejně jako milostná báseň Olause Sirmy ze 17. století. V této poměrně dlouhé básni Valkeapää vyjadřuje názory přírodní kultury na otázky vlastnictví země a vodních zdrojů, na střet naprosto odlišných představ o spjatosti s místem, kde se člověk pohybuje. Ze všeho nejvíce je patrný pocit neschopnosti a nemožnosti objasnit důvody, proč je celé prostředí, jež nás obklopuje, ať se jedná o lidi, počasí, lesy nebo jezera, součástí osobnosti, neodlučitelnou částí lidské identity: „Mým domovem je mé srdce/ cestuje se mnou/ (—) Ty bratře, ty to víš/ sestro, ty mi rozumíš / ale co řeknu cizákům/ kteří se všude rozpínají/ jak jim mám odpovědět na otázky / které pocházejí z jiného světa.“ V této básni se zabývá představou „místa“ a „domova“ v jejich nejryzejší podstatě, jak by je pravděpodobně označil představitel původního národa. Naproti tomu „obyvatel Západu“ by mluvil o idealizaci, naivitě a možná i naivistickém přístupu, který je již dávno přežitý a vytlačený na okraj zájmu (post)moderní společnosti.

Nils-Aslak Valkeapää byl prvním výrazným básníkem Sámů. Byl básníkem v tom nejširším slova smyslu, jelikož na jeho umění je třeba nahlížet v celistvosti; z asociací slov vyvstává hudba, která vytváří obrazy, a ty se opět tvarují do slov. Nils-Aslak Valkeapää si nikdy nemohl vynachválit muzikálnost sámského jazyka. Rád se sám vyjadřoval takovým způsobem, aby slova působila v co nejširší mnohoznačnosti obsahu. Jeho básně se budou interpretovat a překládat rozličným způsobem ještě po několik příštích generací. Byl více než jen básníkem Sámů, jeho obavy se týkaly všech původních obyvatel světa, což zřetelně vyjadřuje v knize, která se stala jeho poslední, *Eanni, Eannážan* [Země, Má matka], vydané v roce 2001. Fotografie a básně propojují prales, poušť a tundru. Kniha byla především zamýšlena jako ženský protějšek knihy *Slunce, Můj otec* a zdůrazňuje výjimečné postavení žen v původních společnostech.

Umění Nilse-Aslaka Valkeapää překračuje – jako všechna významná díla – jakékoliv etnické hranice, o čemž svědčí ohlas, kterého se mu dostalo, kdykoliv se objevila jeho oslnivá charizmatická osobnost. Na pódiu se choval tak působivě, že k sobě přitáhl

diváky, kteří se k němu pak na jeho cestách připojovali. Jeho hudba byla světová ještě dříve, než byl zaveden pojem „world music“. „Ptačí symfonie“, za kterou dostal v roce 1993 cenu Prix Italia, plně vyjadřuje jeho láskyplnou náklonnost k ptákům. Stěhovaví ptáci mu byli nejbližšími přáteli, možná v nich viděl podobnost s vlastní uměleckou cestou. Jeho nový dům v norském Skibotnu na úpatí nádherného Lyngenského fjordu se stal domovem nejen pro něj, ale i pro ptáky, které tak miloval. Dům byl vyzdoben několika plastikami, které se téměř staly jeho rodinou a jež pojmenoval podle svých knih a básní.

Nils-Aslak Valkeapää. Sobí stádo.

Otištěno s laskavým dovolením nadace Lassagammi.

ŽENY PROLAMUJÍ KONVENCE

Rauni Magga Lukkariová (nar. 1943) ukázala pozvolný posun z ryze etnicky emancipační k osobněji laděné poezii, ve které hlas básnířky nevychází ani tak z etnického a kulturního prostředí, jako spíše z jejích přání a ženské touhy. V první knize *Jienat vulget* [Led se láme], vydané v roce 1980, se Lukkariová věnuje několika tématům, ke kterým se v dalších knihách vrací a rozvíjí je. Používá ironii a humor, čímž nabízí čtenáři možnost nahlížet na situaci z nové perspektivy. Od postavy podvedené ženy ze sbírky *Báze dearvan, Biehtár* (1981) [Sbohem, Biehtáre] přes knihu *Losses beaivegirji* (1986) [Ponurý deník], ve které jsou dvě hlavní ženské postavy – emancipovaná žena jako subjekt a její potlačovaný a „zpredmětněný“ protějšek ztělesňující ženský osud, jehož životu vládne odcizení, povrchnost modernizace a sociální izolace –, se Lukkariová dostává k psaní o hrdé, svobodné ženě v knize *Mu gonagasa gollebihtasat / Min konges gylne klær* (1991) [Císařovy zlaté šaty]. Zde je žena stále ještě nevyhraněná, co se týče vztahu k mužům, občas váhá, co by měla dělat, ale přesto si je jistější vlastní hodnotou než její literární předchůdkyně. Tato žena si je zároveň jista mocí, kterou má nad muži, neboť říká, že dovednost jejích očí a rukou určuje, jak dlouho se bude její král trpytit ve zlatých šatech.

Rauni Magga Lukkariová byla vybrána jako sámská kandidátka na Literární cenu Severské rady v roce 1987. V roce 1996 získala první cenu v literární soutěži sámského nakladatelství Davvi Girji za sbírku poezie *Árbeadni* (1999) [Čas chlípné matky]. Lukkariová je také autorkou divadelních her a v roce 2007 byla její hra *Libkekošalmái* [Šťastný chlapík] uvedena na scéně Národního divadla v Norsku. Příběh popisuje, jak je sámský starý mládenec závislý na matce a jak ho to ovlivnilo a omezilo v dalším rozvoji. Lukkariová je mistryní ve vylíčení sámských postav. Jednak je to tím, že používá specifická jazyková vyjádření ze sámštiny, a také tím, že vytváří scény, které jsou důvěrně známé a typické pro každodenní život Sámů.

Synnove Persenová (nar. 1950) je v první řadě uznávána jako výtvarnice. Její dvojí umělecký přístup ke knižní tvorbě je patrný

v souhře mezi textem a akvarelovými ilustracemi, zejména v díle *biekkakeabtes bálggis* [bezvětrná stezka] z roku 1992. Obrazy neslouží primárně k ilustraci básně, ale spíše paralelně se slovy vyprávějí vlastní příběh. Celistvost je docílena setkáním dvou uměleckých forem, které obohacují knihu o další dimenzi. Texty navozují intimní atmosféru, naznačují a vedou, zatímco malby ukazují pointu jednoduchými liniemi a nabízejí nenásilný protějšek k jediné interpretaci. V knize Persenová očisťuje poetickou stručnost jójku půvabnými výrazy a téměř minimalistickým stylem, kdy je vše povrchní odstraněno a básně kráčejí v úplné nahotě svých slov.

Na obalu knihy a na prvních ilustracích je list s jasně viditelnými žilkami, ale na posledním obrázku žilky úplně zmizí. V celé knize je kompozice akvarelů využita jako kontrast mezi zakulacenou nepřehledností a rozpolcenou hranatostí. Ilustrace, která vypadá jako duha, je uvedena básní:

hebké
 hebké
 rty
 otvírají
 otvírají
 srdce

a končí

tajemstvím moře
 měsíčním paprskem
 polibkem

„Já“ básně pluje pod obloukem duhy v časném denním světle. Je povoláno nočním ptákem, aby zakusilo něco nejasně definovaného. Jak textový, tak vizuální kontext zřetelně ukazuje, že vše se ubírá kolem náhodného setkávání s láskou a že je potřeba odvážit se otevřít jeden druhému jako mořská hvězdice. Paralelou k nevlídnosti světa, kdy je mořská hvězdice nucena se uzavřít a na obranu ukázat ostny, je text o zvadlém létě a holých stromech.

V básni *ábiid eadni* (1994) [mořská matka] je opět patrné, že Persenová-výtvarnice spolupracuje s Persenovou-spisovatelkou. To se týká jak celkového designu knihy a jednotlivých stránek, tak souhry mezi poselstvími slov a temnou, melancholickou vizuální metaforikou, která je symbolizována černým lesklým papírem, jenž tak formuje celou knihu – kromě jasně červených stránek, obrácených ke čtenáři, jež se nacházejí uprostřed svazku jako šokující kontrast nebo naopak zesílení účinku černé. V nejnovější knize *Meabci šuvas bobciidit ságat* (2005) [Zvěsti, které našeptává lesní vítr] si matka zoufá a dělá výčitky nad ztrátou dcery.

Od svého debutu *alit lottit girdilit* (1981) [letící modří ptáci] se Persenová řadí k uznávaným básnírkám s vyhraněným citem pro styl a také k umělkyním, které umějí ve svých ilustracích využívat přirozenost básnických metafor. Ve všech třech sbírkách Persenové instinkt velí, aby se vyjadřovala s neomezující svobodou, vyžaduje, aby osobní umělecké záměry nebyly podřazovány etnickým a kulturním kategoriím. Persenová se odmítá vázat. Umění znamená ve své podstatě volnost a každý z nás má právo rozvíjet svůj životní koncept.

ODKAZ

Jovanna-Ánde Vest (nar. 1948) debutoval literárně ceněnou knihou *Čáhcegáddái nobká boazobálggis* (1988) [Pěšina sobů končí u břehu řeky]. Tato kniha je směsí fikce a biografie jeho otce. Otec zahynul při leteckém neštěstí cestou z důležité sámské konference. Ačkoliv byl mluvčím svého národa, byl jím považován za outsidersera. Autor dokázal pozvednout obraz otce z úrovně běžné biografie na umělecké ztvárnění člověka, který je plný konfliktů a žije uprostřed doby, kdy malá sámská společenství na Severu procházejí velkými sociálními, ekonomickými i kulturními proměnami. Tehdy se u pobřeží řeky Tana začínají objevovat automobily, motocykly a gramofony a v příběhu je „otec“ prvním obyvatelem, který si to vše pořizuje. V té době také místní byro-

kracie proniká do každodenního života lidí a mít zajištěné místo na úřadě znamená status a důležité právo rozhodovat o budoucnosti místních záležitostí. V knize je „otec“ do těchto záležitostí zapojen, ale nepřináší mu to uspokojení. Jak plyne čas, je stále víc podrážděný a znechucený.

Dokonce i ve způsobu, jak se chová ke svému nejbližšímu okolí, se otec jeví jako člověk, který si jde svou vlastní cestou. Tam, kde ostatní jen opatrně našlapují, on rázně kráčí. V lesích a horách se nicméně ukazuje druhá stránka jeho povahy. Je to milý a pozorný člověk, který trpělivě učí své děti zručnostem, jež potřebují, aby si dokázaly vystačit v přírodě. A vypráví příběhy – nikoli o dvacetihlavých trollech či o svém životě vojáka na frontě, ale o malých každodenních událostech, které mají smysl pro lidi v jejich vlastních společenstvích.

V roce 2005 Vest dopsal trilogii popisující život minulých desetiletí v malé společnosti v údolí řeky Tana, kde místní historie zrcadlí širší perspektivu proměn zasahujících do způsobu života Sámů a odrážejících se i v postojích té doby. Kniha se nazývá *Árbbolačcat I–III* [Dědicové]. Za ni, obzvláště za její třetí díl, který je díky tomu dostupný ve švédštině, byl autor v roce 2006 navržen za sámské spisovatele na Literární cenu Severské rady. Překlad je nicméně založen na přepisu rukopisu do finštiny, což není právě optimální. Jinak řečeno, z díla Jovnna-Ánde Vesta není téměř nic dostupného v angličtině, ačkoliv je to jeden z nejlepších sámských prozaiků.

NEBE PLNÉ ZLATÉHO VĚTRU: IDENTITA V TEXTECH

Inger-Mari Aikio-Arianaicková (nar. 1961) do dnešní doby publikovala několik sbírek poezie: *Gollebiekkat almmi dievva* (1988) [Nebe plné zlatého větru], *Jiehkki vuolde ruonas gáđđa* (1994) [Zelené jaro pod ledovcem], *Silkeguobbara lákca* (1995) [Krém z holubinek], *Máilmmis dása* (2001) [Ze světa sem] a *Suonat* (2008) [Žíly]. V *Gollebiekkat almmi dievva* Aikio-Arianaicková experimentuje a roz-

bíjí pevná pouta mezi básníkem, textem a obsahem, která reprezentuje lyrický jojk. Stylisticky je zde průkopnická a blíže ke světovým trendům než k sámské literární tradici. Nicméně tradiční výrazový styl lze u ní nalézt v její následující tvorbě.

Aikio-Arianaicková používá ve svých dvou posledních svazcích poezie aforistický styl, ve kterém je patrná určitá rezignace, jež vítězí nad mladistvým entuziasmem její první knihy. Zvláště zřejmé je to u její nejnovější knihy. Zde se ženské „Já“ zamiluje do muže z druhého konce zeměkoule a skrze těhotenství, které je následkem vztahu, se střetávají odlišné kulturní hodnoty ženina světa s očekáváním rodiny partnera. Dvojice rozděluje své životy mezi dvě země a ve srovnání s předchozími knihami zde vyprávěčka působí vyzráleji, téměř spokojeně, když uvažuje o postavení ženy a její situaci. Sbírka básní *Máilmmis dása* je také zajímavá tím, jak stírá nebo problematizuje hranici mezi fikcí a reálnou postavou autora. Jsou v ní totiž použity soukromé fotografie autorčiny rodiny, a tak přímo vyzývá čtenáře, aby pátral po sepětí mezi básnířkou a ich-formou v jejích básních.

Tím, kdo stojí v centru básní Aikio-Arianaickové, je žena. Je to žena s ironickým odstupem jak k sobě, co se týče vlastních zkušeností, tak k textu, který používá jako metaliterární médium ke zpracování svých vlastních zkušeností. Je věrná svému uměleckému záměru: objektivizovat romantická setkávání a zklamání v zájmu vytvoření literatury. „Já“ v jejích básních již ale není dlouhodobě trpící žena zničená nevěrným mužem; s touto skutečností se vyrovnává prostými slovy „lži mi/ klamej mě/ budeš v mé básni“. Zdá se, že bolestivá ironie v jejích básních vyjadřuje porozumění vnitřnímu „Já“, které musí být plně pod kontrolou, aby byla správně pochopena zatrpkllost, již v jejích textech neustále cítíme. Čtenář se musí ptát, zda za terapii slouží psaní samo, nebo jeho metaliterární aspekt – problematizace obklopující text, který se stává literaturou. Aikio-Arianaicková má jako spisovatelka jasný záměr ve způsobu, jakým uchopuje možnosti literatury s cílem nabýt sebereflexe a vnitřního uvědomění. Ačkoli nahlíží niterně do srdce sámské společnosti, lze v jejím díle nalézt něco, co míří výš.

Čistě z vizuální stránky je radost prohlížet si jednotlivé stránky knihy *Silkeguobbara lákca*, ke které John Åke Blind vytvořil neuvě-

řitelně nádherné ilustrace, jako například rampouchy podobající se pilířům či kousky zmrzlé vody připomínající plastiku nebo malbu. Je příjemné sledovat, jak se fotografie a básně tematicky doplňují: jako u básně, jejíž chladný exteriér se zrcadlí ve studeně modré barvě ledu.

Blízké spojení mezi básní a fotografií je ještě patrnější u poslední publikace Aikio-Arianaickové, která je výsledkem společného projektu s vydavatelem a fotografem Camera Poetica Josefem Timarem. Kniha zatím vyšla pouze v sámském originále *Suonat* (2008), ale brzy bude dostupná v angličtině, maďarštině a také finštině. V publikaci *Suonat* stvořili dva význační umělci dílo, které propojuje jazyk obraznosti s jazykem písmen. Je to první sbírka v sámštině s ekfrastickými básněmi, tedy básněmi napsanými či inspirovanými obrazy. *Suonat* tlumočí čtenáři moudrost života: básně zrcadlí skromnou přírodu, zatímco fotografie dávají křídla našim myšlenkám a nutí nás zastavit se, abychom pohlédli na krásu našeho přírodního prostředí. Kniha je sloučením práce dvou umělců, kteří úžasným způsobem vzájemně respektují a oceňují své dílo, a je zhmotněním skryté krásy, jež je v našem uspěchaném světě často opomíjena.

OHLÉDNOUT SE ZPÁTKY, ABY MOHLA BÝT NALEZENA CESTA VPŘED

Sámská literatura se soustřeďuje na podobné věci jako jiná literatura. Možná nepokrývá veškerou rozmanitost příznačnou pro literatury velkých národů, přesto se sámští spisovatelé zabývají situacemi, o kterých si myslí, že by měly být v sámštině zapsány. Žádná jiná literatura na světě nemůže ve skutečnosti lépe podat sámskou zkušenost než literatura sámská. Co se týče literatury pro děti, bylo vynaloženo veliké úsilí na převyprávění starých pohádek a legend, aby nebyly zapomenuty a nezmysly v éře moderní mediální kultury. Důvodem je touha nalézt ve starých mýtech a příbězích hodnotné tradiční vědomosti a moudrost. Někteří čte-

náři se nicméně dožadují, aby současní spisovatelé věnovali větší pozornost problematice dnešní doby a tomu, co znamená být Sám na přelomu tisíciletí, kdy už většina Sámů žije ve městech a tradičním činnostem se nevěnuje. Co činí Sám Sámem stejně tak jako norským, švédským, finským či ruským občanem? Odpověď na otázku, kdo je Sám a co to znamená být Sámem, se bude jistě velmi lišit podle toho, koho se zeptáte a odkud dotýčný pochází. Řada lidí žijících ve vnitrozemí nebo na pobřeží již nehovoří sámsky, přesto se považují za Sámy. To je příznačné pro sámské oblasti ve všech čtyřech státech, ve kterých Sámové žijí.

Část sámské lyrické poezie si tyto otázky klade a pracuje s nimi v uměleckém duchu. Například když spisovatel popisuje vztahy mezi lidmi, můžeme zjistit, jak se dívá na otázku identity. Paulus Utsi často kombinuje nádhernou přírodní poezii s tématy o potlačovaných malých a slabých lidech, kteří se ale nikdy nevzdávají. Utsi viděl naději v lidské komunikaci. To vyjadřuje v krátké básni „Sátni“ [Slovo], kdy je něžný hlas šeptající k horám zaslechnut někým v hoře, kdo jej pak opakuje, ozvěna poselství znásobí a to je tak nesené dále.

Dnes funguje řada nakladatelství, která publikují sámskou literaturu. Distribuce sámských knih se v posledních letech zlepšuje a sámská literatura se jako předmět studia dostala na všechny úrovně od základních po vysoké školy. Existuje zvláštní zákon, který zaručuje užívání sámštiny na úřadech v Norsku, Švédsku a Finsku. V sámštině se v Norsku vydávají dvoje noviny a sámský rozhlas s televizí vysílají ve skandinávských zemích denně zprávy a programy v sámštině. Sámští spisovatelé se organizují ve svazu spisovatelů krásné a odborné literatury. Většina píše v sámštině, ale někteří se proslavili i ve většinových jazycích.

Novodobé sámské umění ctí tradici a vrací se do minulosti, aby našlo cestu do budoucnosti, zároveň však dává malé skupině Sámů na arktickém severu hlas, který může být slyšen mnohem dále, než by se podle její velikosti mohlo zdát. Sámové byli odjakživa lidé žijící bez hranic, což potvrzují svým zapojením do mezinárodní diskuse týkající se původních národů. Jako by měli původní lidé poslání naslouchat vnitřnímu hlasu země a předávat toto poselství dál. V jednom sámském mýtu se říká, že když Velký

duch stvořil lidi, kteří se stali pramatkami a praotci Sámů, věděl, že je čekají obtíže. Aby jim dal něco, v co by mohli věřit, něco, co by je utěšilo v těžké době, umístil doprostřed Země živé, tlukoucí srdce dvouleté sobí samice, a tak pokaždé, když se Sámové cítili ve své existenci ohroženi, mohli prostě přiložit ucho k zemi a poslouchat pod ní tlukot srdce. Pokud srdce stále bilo, byla budoucnost zajištěna a problémy našly řešení. Tento tlukot srdce je spojován s rytmem písní, které byly vytvořeny k oslavě kontrastu kruté tundry a jejího měkkého a teplého klína – příběhů, které dávaly Sámům víru do budoucna, příběhů, které se budou znovu a stále vyprávět v obrazech, slovech a písních.

DALŠÍ DOPORUČENÁ ČETBA

- MERIOT, Christian (ed.) 1998: *Samigiel cealkagat / Paroles Sâmes*. Histoires et Cultures. Presses Universitaires de Bordeaux, No. 20
- HIRVONEN, Vuokko 2008: *Voices from Sápmi: Sámi Women's Path to Authorship*. Guovdageaidnu, DAT
- HIRVONEN, Vuokko 2005: The Illustration and the Text in One Hand. Multi-Talented Sámi Authors. In *Nordic Voices*, Grønn J. Fossum (ed.). Oslo, Nordbok
- KUOKKANEN, Rauna 2004: Border Crossings, Pathfinders and New Visions: The Role of Sami Literature in Contemporary Society. In *Nordlit, Special Issue on Northern Minorities*. University of Tromsø, Tromsø (<http://uit.no/humfak/3518/24>)
- KUOKKANEN, Rauna 2003: 'Survivance' in Sami and First Nations Boarding School Narratives: Reading Novels by Kerttu Vuolab and Shirley Sterling. *American Indian Quarterly*. Summer/Fall 2003, Vol. 27, nos. 3–4
- KUOKKANEN, Rauna 2001: Let's Vote Who is Most Authentic! Politics of Identity in Contemporary Sami Literature. In *(Ad)ressing Our Words. Aboriginal Perspectives on Aboriginal Literatures*, A. G. Ruffo (ed.). Penticton, BC, Theytus
- GASKI, Harald (ed.) 2006: *Time Is A Ship That Never Casts Anchor*. (Annotated collection of Sami proverbs). Karasjok, ČálliidLágádus

- GASKI, Harald 2004. Indigenous Interdisciplinary Internationalism: The Modern Sami Experience, with Emphasis on Literature. In *Circumpolar Ethnicity and Identity*, Takashi Irimoto – Yamada Takako (eds) 2004. Senri Ethnological Studies 66, Osaka, Japan, s. 371–387
- GASKI, Harald 2003: *Biejjiien baernie. Sámi Son of the Sun*. Karasjok, Davvi Girji

ANTOLOGIE SÁMSKÉ LITERATURY V ANGLIČTINĚ

- GASKI, Harald (ed.) 1997: *In the Shadow of the Midnight Sun: Contemporary Sami Prose and Poetry*. Karasjok, Davvi Girji
- SAMMALLAHTI, Pekka – SELBOURNE Anthony (eds.) 1996: *Beyond the Wolf Line. An anthology of Sámi Poetry*. Surrey, Making Waves

ROZHOVORY / PREZENTACE SÁMSKÝCH SPISOVATELŮ A UMĚLCŮ

- HELANDER, Elina – KAILO Kaarina (eds.) 1998: *No beginning, no end : the Sami speak up*. [Edmonton], Canadian Circumpolar Institute *The Circumpolar research series no. 5*, Canadian Circumpolar Institute Press, Edmonton
- <http://www.utexas.edu/courses/sami/diehtu/siida/reindeer/poem.htm>

O SÁMSKÉM TRADIČNÍM ZPĚVU (JOJK)

- GASKI, Harald 2008: Yoik – Sami Music in a Global World. In *Indigenous Peoples: Self-determination, Knowledge, Indigeneity*, H. Minde et al. (eds.) 2008. Eburon Delft, Holland
- <http://www.samikopiija.org/web/index.php?sladja=7&giella1=eng>

NĚKOLIK PŘEKLADŮ BÁSNICKÝCH SBÍREK

VALKEAPÄÄ, Nils-Aslak 1997: *Trekways of the Wind*. Guovdageaidnu, DAT

VALKEAPÄÄ, Nils-Aslak 1994: *The Sun, My Father*. Guovdageaidnu, DAT

LUKKARI, Rauni Magga 1999: *The Time of the Lustful Mother*. (Transl. K. Anttonen). Karasjok Davvi Girji

*Z angličtiny přeložila Vendula Hingarová
ve spolupráci s Andreou Kandertovou-Černochovou⁴*

Harald Gaski (nar. 1955) je profesorem sámské literatury na Fakultě humanitních a sociálních věd a vzdělávání učitelů na Univerzitě v Tromsø v Norsku. Je autorem a redaktorem mnoha publikací a odborných článků o sámské literatuře a kultuře. Profesor Gaski hostoval na řadě vysokých škol v USA, Austrálii, Novém Zélandě a Grónsku a věnuje se zkoumání literatur původních národů se zvláštním zaměřením na sámskou literaturu. V Norsku se podílel na ustavení sámské literatury jako vědeckého oboru. V roce 2006 byl profesor Gaski oceněn Literární cenou Severské rady za sámskou literaturu a tentýž rok byl na univerzitě v Tromsø vyznamenán cenou za nejlepší šíření výzkumu. V současnosti působí jako mezinárodní poradce v radě maorské výzkumné instituce Nga Pae te Maramatanga na univerzitě v Aucklandu na Novém Zélandě a je rovněž regionálním redaktorem vědeckého časopisu o původních národech *AlterNative*. Profesor Gaski je také hlavním redaktorem akademické řady *Sámi academica* sámského nakladatelství ČálliidLágáduš.

4 Překlad článku byl podpořen Norwegian Literature Abroad, Fiction & Non-fiction (NORLA).

